

XII. ATATÜRK SONRASI TÜRKİYE

DIŞ POLİTİKA (1938-1995)

Türkiye'nin Lozan'dan arta kalan sorunlarını hallettiği 1930 yılından itibaren dünya bir buhranlar devresine giriyor ve özellikle Avrupa'da patlak veren buhranlar Türkiye'yi de etkisi altına alıyordu. Bu sebeple iki savaş arası dönem, dünyada bir barış devresi olmaktan ziyade, yeni bir dünya savaşının tohumlarının atıldığı bir dönem olmuştur. Dünyada 1925-1929 arasındaki nispi yumuşama döneminin dışında özellikle 1929-30 dünya ekonomik bunalımından sonra uluslararası gerginlik hızla artmış, I. Dünya Savaşının getirdiği statükoyu korumak isteyen anti-revizyonist devletler ile bu yapıyı değiştirmek isteyen revizyonist devletler arasında gittikçe keskinleşen bir kutuplaşma doğmuştur.

Avrupa ve dünyanın kısa sürede bunalımlar dönemine girdiği yıllarda, Türkiye revizyonist Avrupa devletleri gibi, bu buhranları kendi çıkarları için kullanma yoluna gitmemiştir. Aksine kolektif barış ve güvenliğin hararetli bir savunucusu olarak anti-revizyonist bir politika takip etmiştir.

Bu dönemde Türkiye, bütün devletlerle olan ilişkilerini devam ettirmekle beraber, kendi güvenliğini ön planda tutarak öncelikle bölgesel ittifaklara yönelmiş, (Balkan ve Sadabat Paktı) ancak Avrupa'daki hızlı askeri ve siyasi gelişmeler, özellikle İtalyan tehlikesi endişe verici boyutlara varınca bölgesel ittifakların yanı sıra Batı ülkeleri ile işbirliğine yönelmiştir. Bu sebeple 1930'lu yıllardan itibaren İtalyan tehlikesi Türkiye'nin dış politikasına ana istikametini veren faktörlerden biri olmuştur. Gerçi Atatürk'ün gerçekleştirdiği radikal inkılaplar sonucu kurulan Laik devlet düzeni ile siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda meydana gelen değişiklikler hiç şüphesiz Türkiye'yi yapı itibarıyla batıya yaklaştırmıştır. İç politikada başlayan bu radikal değişikliklere paralel olarak Türk dış politikası 1930'lu yıllardan itibaren Batıya yönelmiştir. İtalyan tehlikesi bu yönelişin bir işbirliğine ve ileride bir ittifaka dönüşmesinde önemli rol oynamıştır.

Bölgede ortaya çıkan İtalyan tehlikesi karşısında Batı ülkeleri ile işbirliğine girişen Türkiye Milli Mücadele yıllarından itibaren, dış politikasının temel unsuru olan Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bozmak istememiştir. Aksine jeopolitik yeri ve son derece stratejik mevki gereği Batı ülkeleri ile Sovyetler Birliği arasında hassas bir denge kurmaya büyük gayret sarf etmiştir.

Türk-İngiliz-Fransız İttifakı

Atatürk, 10 Kasım 1938 tarihinde hayata gözlerini yumarken Avrupa önemli çalkantılar içerisinde ve İkinci Dünya Savaşının eşiğinde bulunuyordu. Çünkü hızla silahlanan Almanya, Versay Antlaşmasını yırtmış, Milletler Cemiyeti'nden çekilmiş, Avrupa'da Almanların yaşadığı yerleri Almanya'ya bağlamış, öte yandan "Büyük Roma" ideali ile genişlemek çabasında olan İtalya ile Japonya'nın da dahil olacağı bir ittifak yapılmıştı. Böylece Avrupa'da barış cephesi olarak bilinen İngiltere ve Fransa karşısında üstünlüğünü ortaya koymuş, İngiltere'nin takip ettiği yatıştırma politikası giderek sonuçsuz kalmıştır.

Almanya'nın izlediği bu politika Batıda ve Sovyetler Birliğinde büyük endişeler yaratmasına rağmen, -barış yanlısı olmakla birlikte- uzun bir süre Türkiye'yi korkutmamıştır. Hatta, Atatürk'ün Almanya hakkında bir savaşa sebep olabileceği uyarılarına rağmen, Hitler'in "bir millet bir devlet" politikası ile Avusturya'ya ve Südetleri ele geçirmesi ve kendisini Versay'ın zincirlerinden kurtarması Türkiye tarafından anlayışla karşılanmıştır. Ancak Almanya'nın 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etmesi ve böylece "hayat sahası" politikasına başlaması Türkiye'de ciddi endişeler doğurmuştur.

Diğer taraftan Doğu Akdeniz ve Balkanlarda öteden beri genişleme emelleri güden İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal ederek Balkanlarda bir köprü başı elde etmesi Türkiye'nin güvenlik endişelerini doruk noktasına çıkarmıştır. Nitekim bu olay üzerine Türk devlet adamları da artık tarafsızlık imkanı kalmadığına inanarak Türk dış politikasını Batı ittifakına yöneltmeye karar vermişlerdir. Sonuçta İtalya, Arnavutluk'a çıkar çıkmaz İngiltere'nin teklifi ile Türk-İngiliz-Fransız ittifakına kadar varacak olan görüşmeler Türkiye ile İngiltere arasında başlamıştır.

İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinden doğan buhran içinde İngiltere yatıştırma politikasını terk ederek Fransa ile birlikte Yunanistan ve Romanya'ya garanti verdiler. İngiltere 13 Nisan'da aynı garantinin Türkiye'ye de verilebileceğini bildirdi. Türkiye 15 Nisan'da verdiği cevabında teklifi uygun karşılamakla beraber, bu garantinin iki taraflı olmasını, Mihver devletlerince Akdeniz ve Balkanlarda saldırıya geçilmedikçe Türkiye'nin tarafsızlığının korunması, bir saldırı halinde Boğazların savunulması için İngiltere'nin yardım etmesini ve Sovyetler Birliği'nin işbirliğinin sağlanmasını istemiştir. Bu çerçevede yapılan müzakereler sonunda 12 Mayıs 1939'da Türkiye'yi "Barış Cephesi"ne bağlayan Türk-İngiliz ortak deklarasyonu yayınlanmıştır.

Türk-İngiliz görüşmelerine Fransa da katılmış, ancak Türkiye Hatay Sorunu halledilmediği için deklarasyonun üçlü olmasını kabul etmemiştir. Daha sonra 23 Haziran 1939'da iki devlet arasında yapılan bir anlaşma ile Fransa'nın Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etmesi üzerine, aynı gün Türk-İngiliz deklarasyonunun benzeri olan Türk-Fransız ortak deklarasyonu da ilan edilmiştir.

Sovyetler Birliği deklarasyonu görünürde iyi karşılamıştır. Daha Türk-İngiliz görüşmeleri sırasında Ankara'ya gelen Dışişleri komiser yardımcısı Potemkine, Sovyetler Birliği'nin bu görüşmeleri olumlu karşıladığını bildirmiştir. Almanya ise, Türkiye'yi Alman dış politikasına mümkün olduğu kadar yakın tutmak, ya da çıkacak savaşta Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamak amacıyla İngiltere ile başlayan müzakerelerin bir ittifaka varmasına engel olmaya çalışmış, bu amaçla en iyi diplomatlarından olan Von Pagen'i Ankara'ya Büyükelçi olarak atamıştır. Fakat Türk-İngiliz ortak deklarasyonuna engel olamamıştır.

Türkiye, İtalya tehlikesi karşısında Batı dünyası ile görüşmelere girerken Milli Mücadele yıllarından itibaren dış politikasının temel unsurlarından biri olan Sovyetler Birliği'ni bertaraf etmek istememiştir. Aksine dış politikasında hem İngiltere'ye hem de Sovyetler Birliği'ne dengeli bir ağırlık vermeye özel bir dikkat göstermiştir. Türkiye Mihver devletlerine karşı başlatılan barış çabalarına Sovyetlerin de katılacağına ve bu görüşmelerin karşılıklı imzalanacak bir pakt ile tamamlanacağına inanıyordu. Türkiye'nin bu inancını, gerek Türk-İngiliz

görüşmelerini Sovyetlerin tasvip etmesi, gerekse mihver devletlerine karşı barış çemberi meydana getirmek amacıyla Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa arasında Moskova'da başlayan müzakereler güçlendirmişti. Böylece Türkiye Batı dünyasına yaklaşırken Sovyetlerin de bu politikayı olumlu karşıladığını görmüş ve dış politikasını bu istikamette geliştirmiştir.

Fakat dünya kamuoyu Moskova'da cereyan eden İngiliz-Fransız-Sovyet görüşmelerinin sonunda bir barış cephesinin kurulduğu haberini sabırsızlık içinde beklerken, 23 Ağustos 1939'da Sovyetlerin Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzaladıkları haberi bütün dünyada bir bomba tesiri yapmıştır. Bu olay milli çıkarların ideolojilerin üstünde yer almasından başka bir şey değildir.

Hiç beklenmedik bu gelişme, ümitlerini Moskova görüşmelerine bağlamış olanları hayal kırıklığına uğrattığı gibi, Türk dış politikasının da bütün hesaplarını altüst etmişti. Çünkü bu pakt Türkiye'nin kuzeyindeki emniyeti ortadan kaldırdığı gibi, Türkiye'yi yaklaşan savaş karşısında müzakerelere giriştiği İngiltere ve Fransa ile yalnız bırakıyordu. Bu durumda Türkiye, Sovyetler Birliği ile Batı dünyası arasında zor bir tercih karşısında kalmasına rağmen, öncelikle bu iki dostluğu bağdaştırmak için çalışarak Sovyetler ile Batı arasında bir köprü olmayı deneyecektir. Zaten bu sırada İngiliz ve Fransızlarla yürütülen ittifak görüşmeleri sonuçlanmış, Türkiye bu durumdan Sovyetleri haberdar etmiş, fakat Sovyetlerle görüşmeden üçlü ittifakı imzalamak istemişti. Çünkü Sovyet politikasında meydana gelen bu değişikliğe rağmen Ankara Sovyetlerle bir ittifak yapılabileceği yolundaki ümidini muhafaza ediyordu. Ancak Sovyetler Birliği'nin daveti üzerine bir ittifak yapmak üzere Moskova'ya giden Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na Sovyet idarecileri antlaşmanın yapılabilmesi için, Boğazların ortaklaşa savunulması, Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesi gibi kabul edilmesi güç bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Türkiye'nin derhal reddettiği bu istekleri 1920'den beri devam eden Türk-Sovyet ilişkilerinin kötüleşmesinde bir dönüm noktası olmuştur.

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında bir uzlaşma sağlanamaması üzerine, 19 Ekim 1939'da daha önce kararlaştırılan esaslar dahilinde Türk-İngiliz-Fransız ittifakı imzalanmıştır. Bu ittifaka göre; bir Avrupa devletinin saldırısı ile başlayan İngiltere ve Fransa'nın katılacakları bir savaş Akdeniz'e yayılırsa Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti. Türkiye bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa, İngiltere ve Fransa kendisine yardım edecekti. Bunların dışında Türkiye, İttifaka ek 2 numaralı protokolle anlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile bir savaşa sürükleyemeyeceği konusunda bir çekince koydurmuştur. İttifaktan hemen sonra Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında iktisadi ve mali anlaşmalar da imzalandı. Bu anlaşmalarla iki devlet Türkiye'ye savaş malzemesi ihtiyacını karşılamak üzere kredi vereceklerdi.

Böylece Batı ülkeleri ile ilk ittifak anlaşmasını yapan Türkiye, İkinci Dünya Savaşının başlarında onlarla kader birliği yapmaya başlıyordu.

İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası

Türkiye İkinci Dünya Savaşında coğrafi mevkiinin önemi dolayısıyla müttefik ve mihver devletlerinin kendi yanlarında savaşa sokabilmek amacıyla yoğun baskılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Savaşan tarafların bu baskıları karşısında Türkiye'nin politikası ise, ülkenin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını hiç bir

taviz vermeden muhafaza etmek amacıyla savaşın dışında kalmak ve büyük devletler arasında bir denge unsuru olma politikasını yürüterek saldırılardan korunmaktı. Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bu politikanın yürütülmesini üzerine alırken, dönemin önemli bir bölümünde Dışişleri Bakanlığı yapan Numan Menemencioğlu'da İnönü'nün en yakın yardımcısı oluyordu.

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939 tarihinde yukarıda belirtilen üçlü ittifakı imzaladığı sırada, Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmasıyla II. Dünya Savaşı başlamış bulunmaktaydı. Bu savaşta yenilen Polonya, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında paylaşılmış, Sovyetler Birliği Baltık devletlerinde üsler elde etmişti.

Bu şekilde bir seyir takip eden savaşın başlarında Türkiye müttefiklere sempati duymakla beraber, "harp harici" bir politika takip etmekteydi. Ancak 1940 Mayıs'ında Almanya'nın Fransa'ya saldırması ve İtalya'nın da Almanya'nın yanında yer almasıyla savaş Akdeniz bölgesine yayıldı. Bu durumda İngiltere ve Fransa üçlü ittifak gereği Türkiye'nin savaşa girmesini istemişlerdir. Buna karşılık Türkiye üçlü ittifakın 2 numaralı protokolünü ileri sürerek İngiltere ve Fransa'nın isteklerini yerine getirmedi. Gerçekten savaşın ilk devresinde Sovyetler Birliği'nden duyulan endişe Türkiye'nin savaşa girmemesinde son derece etkili olmuştur. Bu arada Fransa Almanya tarafından saf dışı edilmiş, İngiltere'de bu istekte fazla ısrarlı olmamıştır.

28 Ekim 1940 tarihinde İtalya'nın Yunanistan'a saldırması, Ocak 1941'den başlayarak Almanya'nın Balkanlara inmesi Türkiye ile beraber İngiltere ve Sovyetler Birliğini de telaşlandırmıştır. Bu durum Almanya ile Sovyetler Birliği arasında gittikçe şiddetlenen bir nüfuz çatışmasına yol açmıştır. Bu nüfuz çatışması şiddetlendikçe Türk-Sovyet ilişkileri düzelmeye başlayacaktır.

Bu arada Almanya'nın Balkanlara inmesi, İngiltere'nin Türkiye'nin savaşa girmesini istemesine yol açmıştır. İngiltere'ye göre Balkanlara yerleşen Almanya Ortadoğu ve Süveyş'e inebilirdi. Bu sebeple İngiliz Başbakanı Churchill, Cumhurbaşkanı İnönü'ye yazdığı 31 Ocak 1941 tarihli mektupta, Türkiye'den hava üslerini istemiş, İngiltere'nin gerekli yardımı yapamayacağına inanan Türkiye, bu isteği reddetmiştir. 26 Şubat 1941'de İngiltere Türkiye'nin Almanya'ya savaş açmasını tekrar istemiş, ancak Türkiye, Almanya ile birlikte Sovyetlerin de Türkiye'ye saldırabileceğini, zaten teçhizat bakımından da yetersiz olduklarını ileri sürmüştür. Bu arada 1941 yılı baharında Almanya, Balkanlar ve Ege adalarını işgal etmiştir. Balkanların Almanya tarafından işgali, Türkiye'de endişe uyandırırken Almanlarla Sovyetlerin ilişkilerinin bozulmasına yol açmıştır.

Zaten 23 Ağustos 1939 paktıyla başlayan Alman-Sovyet işbirliği uzun ömürlü olmamış ve iki devlet arasında 1940 yılı ortalarında başlayan soğukluk, giderek bir nüfuz çatışmasına yol açmıştır. Bu sırada Sovyet-Alman işbirliği sona ermeden azami kârı elde etmek isteyen Sovyetler Birliği, Türkiye'yi kendi nüfuzu altına almak amacıyla son bir deneme yapmaktan çekinmemiştir. 12-13 Kasım 1940'da Berlin'de iki devlet arasında son bir antlaşma zemini bulmak ve Sovyetler Birliği'ni mihver devletlerine katmak amacıyla yapılan görüşmelerde, diğer isteklerle birlikte Türkiye'nin Sovyet nüfuzu altına bırakılmasını ve kendisine Türk Boğazlarını kontrol etme yetkisinin verilmesini istemiştir. Berlin görüşmelerinde iki ülke anlaşamamış, Hitler Sovyet isteklerini kabule

yanışmamıştır. Sonuçta Sovyetlerin işbirliğini sağlayamayacağını anlayan Hitler, Sovyetlere karşı 1940 Aralığında savaşı açmaya karar vermiştir.

Sovyetler Birliği de Almanya ile olan ittifakının uzun ömürlü olmayacağını anlamış ve çıkacak bir savaşta Türkiye'nin durumunu önemli gördüğü için, Alman-Sovyet ilişkileri bozuldukça Türkiye'ye karşı izlediği politikayı değiştirmek gereğini hissetmiştir. Nitekim 1 Mart 1941'de Bulgaristan'ın Mihver'e katılması, Almanya'nın Balkanlara yerleşmesi ve Hitler'in Boğazlar üzerindeki Sovyet isteklerinden Türkiye'yi haberdar etmesi üzerine harekete geçen Sovyetler Birliği, Türkiye'ye karşı dostça yaklaşmaya başlamıştır. Sonuçta Türkiye ile Sovyetler Birliği 24 Mart 1941'de bir saldırmazlık bildirisi yayınlayarak 1925 tarihli paktın yürürlükte olduğunu ilan etmişlerdir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı takındığı bu dostça tavır, Stalingrad galibiyetine kadar sürecektir.

Böylece Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidi büyük ölçüde kalkmıştı. Buna karşılık Türkiye, 1941 baharında Alman baskısı ile karşı karşıya kalmıştır. Nisan 1941'de Almanya askerlerini Türkiye üzerinden Irak'a geçirmek istemiş, buna karşılık Türkiye'ye saldırmazlık garantisi ve Ege adalarından toprak vaadinde bulunmuştur. Bu istekleri Türkiye'nin reddetmesi üzerine, Sovyetler Birliğine karşı girişeceği saldırıdan önce Balkan cephesini tümüyle güvenlik altına almak isteyen Hitler, Türkiye'ye bir saldırmazlık paktı önermiş ve Türkiye ile Almanya arasında 18 Haziran 1941'de Türk-Alman saldırmazlık paktı imzalanmıştır. Daha sonra 9 Ekim 1941'de Türkiye'nin Almanya ile 90.000 ton krom satışını öngören bir anlaşma yapması müttefikleri kızdırmıştır.

22 Haziran 1941'de Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması Türkiye'yi rahatlatmakla beraber, Türk diplomasisi için yeni bir endişe ortaya çıkmıştır. Türk devlet adamları İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, Rusya'ya Türk Boğazları ve toprakları üzerinde taviz verebileceğinden korkmaya başladılar. Bunun üzerine Sovyetler Birliği ve İngiltere birlikte Türkiye'ye ortak bir nota vererek, Montreux Sözleşmesine ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini bildirmişlerdir. Ancak Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı önceki tavrı, Türk hükümetinin Sovyetlere olan güvenini sarsmıştı. Nitekim Sovyetler Birliği zafere yaklaştıkça Türkiye'nin bu endişelerinde ne kadar haklı olduğu ortaya çıkacaktır.

Diğer taraftan Japonya'nın 7 Aralık 1941'de Pearl Harbor Amerikan üssüne saldırması üzerine 11 Aralık'ta ABD savaşı girmiştir. ABD'nin savaşı girmesi ile İkinci Dünya Savaşı'nın İngiliz-Sovyet-ABD işbirliği devresi başlamıştır. Savaşın bu devresinde Türkiye'nin savaşı girmesi konusunda, başta İngiltere olmak üzere müttefik baskıları giderek artmıştır. Bunun en önemli sebebi Almanya'nın Stalingrad ve Kuzey Afrika'da yenilmesi idi. Müttefikler Almanya'yı kesin yenilgiye uğratmak için stratejik planlar hazırlamaya başladılar ki, jeopolitik durumu gereği bu planların Türkiye'yi de içine alması tabii idi. Müttefikler, özellikle Almanya'ya karşı Avrupa ve Balkanlarda girişecekleri saldırıda Türkiye'nin de savaşı girmesini gerekli görüyorlardı.

Müttefiklerin bu kararını 30 Ocak 1943'te Adana'ya gelen Churchill Cumhurbaşkanı İnönü'ye iletmiştir. Adana görüşmesinde Churchill, Türkiye'den savaşı girme konusunda kesin taahhüt istememiş, daha çok Türkiye'nin Sovyetlerden duyduğu endişeleri gidermeye çalışmıştır. Adana toplantısından

sonra da İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokma çabaları sürmüştür. Bir yandan Türk ve İngiliz uzmanlarca Türkiye'ye yapılacak askeri yardım konusu görüşülürken, bir yandan da İngiliz sorumluları, yakın gelecekte Türkiye'den savaşa girmesini belediklerini belirtmekten geri kalmamışlardır.

Nihayet Almanya'nın Stalingrad'da durdurulması ve geri çekilmeye başlaması üzerine savaşın seyri ile birlikte, Sovyetlerin tavrı da değişmeye başlamıştır. 19 Ekim 1943'te yapılan Moskova toplantısında Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, savaşa katılması için Türkiye'ye baskı yapılmasını istemiştir. Bununla beraber Moskova toplantısında Türk hava alanlarının müttefikler tarafından kullanılmasına ve 1943 yılı sonuna kadar Türkiye'nin savaşa sokulmasına karar verilmiştir. Bu kararlar doğrultusunda İngiliz Dışişleri Bakanı A. Eden, Kahire'de Türk Dışişleri Bakanı Menemencioğlu ile görüşerek müttefik önerilerini bildirmiştir. Ancak Türkiye, müttefiklere hava alanı vermenin savaşa katılmak demek olacağını belirterek bu istekleri geri çevirmiştir.

25 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında müttefik liderleri arasında yapılan Tahran Konferansında Türkiye'nin durumu genel müttefik stratejisi açısından tekrar ele alınmıştır. Konferans sonunda Türkiye'nin hava alanlarının müttefikler tarafından kullanılması ve 15 Şubat 1944 tarihine kadar savaşa sokulması konusunda görüş birliğine varılmıştır. Tahran'da alınan karar gereği Churchill ve Roosevelt tarafından İnönü Kahire'ye davet edilmiş ve müttefik kararları kendisine iletilmiştir. Buna karşılık İnönü, ilk defa prensip olarak savaşa girmeyi kabul etmiş ve bunu ortak bir askeri plan yapılması, askeri yardımın önceden tamamlanması ile Sovyetler Birliği'nden duyulan rahatsızlık nedeniyle bölgenin siyasal geleceği hakkında karara varılmasını istemiştir. Konferanstan sonra Ocak 1944 başlarında Ankara'da Türk-İngiliz askeri görüşmeleri başlamasına rağmen herhangi bir sonuç alınamadan kesilmiştir. Askeri görüşmelerin sonuçsuz kalması Türkiye üzerinde müttefik baskısının artmasına yol açmıştır. İngiltere ve ABD Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom sevkiyatını durdurmasını istemişler, bunun üzerine Türkiye Almanya'ya krom ihracını durdurmuştur. Ayrıca 5 Haziran 1944'de Boğazlardan geçen Alman gemileri Türkiye ile müttefiklerin arasının daha da açılmasına yol açmış, bu olay üzerine Dışişleri Bakanı Menemencioğlu istifa etmiştir.

6 Haziran 1944'te, Normandiya çıkarmasının yapılmasıyla Almanya'nın yenilgiye doğru yaklaşması üzerine, müttefikler Türkiye'nin Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerini kesmesini istemişler, Türkiye 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile ilişkilerini kesmiştir.

Bundan sonra 4-11 Şubat 1945 tarihinde, savaş sonrası barış düzeninin esaslarını belirlemek amacıyla yapılan Yalta Konferansında Stalin'in Boğazlar ve Montreux Sözleşmesini ortaya atması sebebiyle Türkiye gündeme gelmiştir. Stalin Montreux sözleşmesinin modasının geçtiğini, savaşta Türkiye'nin Boğazları kapatarak Sovyetlerin boğazını sıkmasının haksızlık olduğunu ileri sürerek, Yalta'dan sonra Dışişleri Bakanlarının bu meseleyi görüşmek üzere toplanmasını istemiştir. Konferansta meselenin Londra'da yapılacak Dışişleri Bakanları toplantısında görüşülmesi ve Türkiye'nin de haberdar edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Sovyetler Birliği boğazlar hakkındaki niyetleri konusunda zemin yoklaması yapmış oluyordu.

Yalta Konferansında alınan kararlardan biri de 25 Nisan 1945 tarihinde San Francisco'da toplanacak olan Birleşmiş Milletler Konferansına kurucu üye olarak katılacak devletlerin, 1 Mart 1945 tarihinden önce mihver devletlerine savaş açmalarının şart koşulmasıdır. Bunun üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek Yalta Konferansı kararlarına uyan bir devlet olarak Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Bu arada 7 Mayıs 1945'te Almanya'nın 10 Ağustos 1945'te de Japonya'nın teslim olmasıyla II. Dünya Savaşı sona ermiştir.

İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası

Yukarıda anlatıldığı gibi savaş içinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı politikası cephe durumlarına göre değişiklikler gösterdikten sonra, savaş sonunda gerçek niteliğini kazanmıştır. Nitekim daha savaş sona ermeden 19 Mart 1945'te Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i kabul eden Molotov, Sovyet hükümetinin günün şartlarına ve II. Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan yeni duruma uygun olmadığı için esaslı değişiklikleri geciktirdiğine inandığı 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını feshettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Türkiye Sovyetler Birliği'ne verdiği cevabi notada, iki ülke arasındaki dostluk ve iyi ilişkilerin devamı için yeni bir anlaşma yapılabileceğini bildirmiştir. Ancak çok geçmeden Türkiye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünden bazı tavizler vermeden Sovyetler Birliği ile antlaşma yapılmasının imkansız olacağı ortaya çıkmıştır. Nitekim 7 Haziran 1945'te Molotov, Büyükelçi Sarper'e iki ülke arasında yeni bir antlaşma yapılabilmesi için; Boğazların Türkiye ile birlikte savunulması, bunu sağlamak için de Sovyetlere Boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesi, Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesi, Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne iade edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Kabul edilmesi mümkün olmayan bu isteklerin Türk hükümeti tarafından reddedilmesi üzerine, Sovyetler Birliği, 1945 yılı Haziran ortalarından itibaren Türkiye üzerinde siyasi baskı yapmaya başlamıştır.

Bu ortamda ABD ve İngiltere'nin, Sovyetler Birliği ile savaş sonu işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla yaptıkları Potsdam Konferansında görüşülen en önemli meselelerden biri Türk boğazlarının durumu olmuştur. Konferansta, Sovyetler Birliği Boğazlar meselesinin sadece Türkiye ile kendisini ilgilendiren iki taraflı bir mesele olduğunu belirterek, Boğazlarda askeri üsler istemiştir.

Sovyetler Birliği Potsdam Konferansından bir yıl sonra 8 Ağustos 1946'da Boğazlarla ilgili görüşlerini içeren bir notayı Türkiye'ye vermiştir. Bu notada; Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı içinde meydana gelen olayların, Montreux Sözleşmesinin Karadeniz devletlerinin güvenliğini sağlamakta yetersiz kaldığını ileri sürerek, Boğazlardan geçiş rejimini düzenleme yetkisinin Türkiye ile Karadeniz devletlerine ait olmasını, ve boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulmasını istemiştir. Sovyet notası üzerine ABD ve İngiltere ile durumu görüşen Türkiye, bu istekleri reddetmiştir. Bundan sonra, Sovyetler Birliği 24 Eylül'de ikinci bir nota vererek aynı istekleri tekrarlamıştır.

Bu ortamda Türkiye, Sovyet tehlikesine karşı bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyabilmek amacıyla, 1939 yılından itibaren ittifak içinde bulunduğu İngiltere'nin ve savaş sonunda dünyanın en güçlü devleti olarak ortaya çıkan

ABD'nin desteğini aramıştır. Fakat gerek Türkiye'nin savaşta tarafsız kalmış olması, gerekse Türkiye'de büyük bir endişe uyandıran Sovyet davranışlarının batıda aynı tepkiyle karşılanmaması sebebiyle başlangıçta istediği desteği elde edememiştir.

Ancak öncelikle ABD'nin diplomatik desteğini elde eden Türkiye, ABD'nin askeri ve ekonomik desteğini aradığı sıralarda Yunanistan'da iç savaş başlamış ve buna bağlı olarak aynı zamanda komünizm tehlikesi ortaya çıktı. Bu sıralarda, İkinci Dünya Savaşından itibaren Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardım yapan İngiltere, 21 Şubat 1947'de ABD'ye bir muhtıra vererek, artık bu ülkelere yardıma devam edemeyeceğini, fakat batı dünyasının savunması bakımından bu iki devletin bağımsızlığının önemli olduğunu, bu sebeple ABD'nin askeri ve ekonomik yardımının şart olduğunu bildirdi. İngiliz muhtirasını alan ABD yönetimi Doğu Avrupa ülkelerinde kurulan komünist rejimleri ve Türkiye ile Yunanistan'ın durumunu göz önüne alarak Sovyet yayılmacılığını durdurmak üzere harekete geçmeye karar verdi. Bu çerçevede ABD Başkanı Truman Kongrede 12 Mart 1947'de daha sonra Truman Doktrini adını alacak olan mesajını okudu ve Kongreden hükümete Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardım yapılması yetkisi verilmesini istedi. Buna dayanarak hazırlanan "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu" 22 Mayıs 1947'de yürürlüğe girdi. Bu gelişmenin akabinde 12 Temmuz 1947'de Türk-Amerikan ikili antlaşmasının imzalanmasından sonra ABD Türkiye'ye askeri yardım yapmaya başladı.

Askeri yardım amaçlı Truman Doktrini'nden sonra Türkiye ile ABD arasında 4 Temmuz 1948'de ekonomik işbirliği antlaşması imzalandı. Anlaşmadan sonra Marshall Planı çerçevesinde 1949-1951 yılları arasında Türkiye'ye ABD ekonomik yardım yaptı. 1951 yılından sonra bu yardım "Ortak Savunma Programı"na dahil edilecektir.

NATO ve Türkiye'nin NATO'ya Girmesi

Sovyetler Birliği Almanya ve Japonya'nın yenilmesi ile doğusunda ve batısında meydana gelen boşlukta yayılma politikası takip etmeye başladı. Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikalarına karşı, ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı'nı uygulamaya başlaması üzerine faaliyetlerini artıran Sovyetler Birliği, 5 Ekim 1947'de diğer peyk ülkelerle birlikte Kominform'u kurdu. Böylece Doğu Bloku'nun resmen ortaya çıkmasıyla dünya açıkça iki bloğa ayrılmıştır.

Buna karşılık Avrupa ülkelerinin güvenliğini sağlayacak herhangi bir ittifak ve teşkilat mevcut değildi. Yukarıda ifade edilen gelişmeler üzerine Avrupa'da birleşme yönünde ilk adım İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Dunkerk Antlaşması oldu.

Bu sıralarda ortaya çıkan Prag darbesi Avrupalıları telaşlandırdı. Bu gelişme Dunkerk Antlaşmasını genişletilerek 17 Mart 1948'de Brüksel Paktı'nı imzalamalarına yol açtı. Ancak Batı Avrupa ülkelerinin savunma amaçlı kurdukları bu pakt ABD'nin ittifaka dahil olmaması sebebiyle Sovyetlere karşı bir denge unsuru olmaktan uzaktı. Bundan dolayı Batı Avrupa ülkeleri, ABD'yi ittifaka dahil etmek amacıyla faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Nihayet yapılan girişimler sonucu 11 Haziran 1948'de ABD Kongresi'nde kabul edilen Vanderberg Kararı ile ABD, 1823'ten itibaren uygulamakta olduğu Monro Doktrini'ni terkederek dış politikasında esaslı bir değişiklik yaptı.

ABD'nin dış politikasında meydana gelen bir değişiklikten sonra Brüksel Paketi sonucu kurulan Batı Avrupa Birliği'ne ABD ve Kanada da dahil oldu. Böylece 12 ülke arasında kısa adı NATO (North Atlantic Treaty Organization) olan Kuzey Atlantik İttifakı 4 Nisan 1949'da kurulmuş oldu.

Bu şekilde kurulan NATO'ya Türkiye, daha kuruluş safhasında ittifaka dahil olmak amacıyla girişimde bulundu. Bu sırada 8 Ağustos 1949'da Türkiye'nin Avrupa Konseyi üyeliğine alınması, Türk devlet adamlarını NATO'ya girme konusunda cesaretlendirdiği gibi aynı zamanda müracaatlarına haklı bir sebep hazırladı. Ancak Türkiye'nin NATO'ya girme çabaları özellikle Avrupalı üyelerin siyasi, ekonomik ve kültürel itirazları ile karşılaştı.

Bu ülkelerden farklı olarak İngiltere, Orta Doğu'daki çıkarlarını koruyabilmek amacıyla, Türkiye ve Yunanistan'ın Avrupa Savunma Cephesi yerine oluşturulacak Ortadoğu Savunma Planı içine alınmasını istiyordu.

Bu gelişmeler yaşanırken Demokrat Parti 14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidara geldi. Demokrat Parti iktidarı genelde CHP'nin dış politikasını benimsemişti. Ancak DP yönetiminin özellikle ekonomik politikalar açısından batıya daha yakın bir özellik taşıması, Türkiye'nin batıya bağlanma çizgisine, daha belirli ve zorunlu bir istikamet verecektir. Bu sebeple Türkiye'yi NATO'ya sokmayı zorunlu gören DP, bu sırada patlak veren Kore Savaşını büyük bir fırsat olarak düşündü ve 4500 kişilik bir Türk Birliğini T.B.M.M.'nin onayını almadan Kore'ye gönderdi.

Kore Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin NATO'ya alınması konusunda ABD'nin tavrı değişmeye başladı. Çünkü Kore Savaşı, İkinci Dünya Savaşından sonra artık çıkması beklenmeyen bölgesel savaşların hiç de ihtimal dışı olmadığını gösterecek ve NATO ülkelerini, özellikle de ABD'ni Sovyetler Karşısında daha etkili tedbirler almaya yöneltecektir. Sonuçta Sovyetler Birliği'ne karşı set çekme ve çıkabilecek muhtemel bir savaşta askeri üslere ihtiyaç duyulması sebebiyle ABD, Türkiye'nin NATO'ya alınmasını gerekli görecektir. Bu gelişmelerden sonra NATO Bakanlar Konseyi 15-20 Eylül 1951 tarihinde Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olarak alınmasına oybirliği ile karar verdi. T.B.M.M.'de 18 Şubat 1952'de Kuzey Atlantik Antlaşmasını tasdik etmiş böylece Türkiye NATO'ya resmen üye oldu.

Türkiye'nin NATO'ya alınmasında, Kore'deki askeri başarısı, uluslararası sorunlarda Batılılarla birlikte hareket etmesi ve modern olmamakla beraber güçlü bir kara ordusuna sahip olmasının yanı sıra, Batı savunması için gerekli olan jeopolitik yerinin önemi, birinci derecede etkili olmuştur denilebilir.

Bu gelişme aynı zamanda İkinci Dünya Savaşından sonra başlayan Batı Bloku'na bağlanma çabalarının bir sonucudur. Genel olarak savaştan sonra Türkiye'nin Batılılara yaklaşma politikası bir yandan ülkenin ekonomik kalkınması ve silahlı kuvvetlerinin modernizasyonu için gerekli kaynakların dış yardım yoluyla Batıdan kolay sağlanabileceğine inanılırken, diğer yandan Atatürk tarafından başlatılan çağdaşlaşma hareketleri sonucu Türkiye'nin batılı bir ülke-devlet olma yolunda yaptığı tercihin doğal sonucu olarak görmek gerekir. Zaten Türkiye Batı yanlısı politikaya uygun olarak iç politikada büyük bir değişiklik yaparak çok partili sisteme geçmiş, ekonomik alanda liberal politikalar uygulamaya başlamıştır. Yukarıda belirtildiği gibi daha yakın ve somut bir sebep ise Sovyet tehditleri olmuştur. Gerçi Türkiye Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde

ABD'nin desteğini sağlamıştı; ancak bu desteğin karşılıklı bir ittifaka dayanmaması sebebiyle güvenlik endişeleri tamamen giderilmiş değildi.

Böylece Türk dış politikasında, Sovyet tehdidine karşı batı savunma sistemi içinde güvenliğini sağlama politikası, NATO'ya girmesiyle amacına ulaşmış, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı ekonomik ve askeri yardımlara düzenli bir işlerlik kazandırılmıştır. Esasında Türk devlet adamları uzun yıllar Atlantik ittifakını sadece bir savunma ittifakı olmaktan öte, bir dünya görüşü ve milli bir dış politika unsuru olarak değerlendirmişlerdir. Bu anlayışın sonucu uluslararası problemlerde Batı ülkeleriyle özellikle de ABD ile birlikte hareket etmeye başlamışlardır.

Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası

Türkiye NATO'ya girdikten sonra bütün uluslararası olayları bu ittifakın özellikle de ABD'nin perspektifinden değerlendiren tek yönlü, tek boyutlu bir dış politika izlemeye başlamıştır. Dolayısıyla Atatürk döneminde izlenen çok yönlü dış politika terk edilmiştir.

Bu dönemde Türkiye'yi yönetenler, Atlantik Antlaşmasını Türkiye için milli bir politika, bir dünya görüşü olarak değerlendirdikleri için, Stalin'in ölümünden sonra Sovyet dış politikasında görülen ve tarafsız devletler tarafından olumlu karşılanan yumuşama politikasını bir taktik değişmesi olarak yorumlamışlar ve bağlantısızlığı bir dış politika olarak kabul etmemişler ve Batı bağlılığını Türkiye'nin milli çıkarlarını en iyi sağlayacak yol olarak seçmişlerdir.

Bu genel politika çerçevesinde Truman Doktrini'nden itibaren gerek Türkiye'nin gerekse ABD'nin Sovyet tehdidini algılamalarında benzerlik -sebebiyle iki ülke ilişkileri- yoğun bir dostluk, ortak stratejik amaç ve işbirliği ile gelişmiştir. Türkiye NATO'ya girdikten sonra ABD ile bir çok ikili antlaşma imzalamıştır. Bunların bir bölümü TBMM'nin onayından geçirilmeyen gizli antlaşmalardır. Bu antlaşmalar içinde 1954 yılında imzalanan "Askeri Kolaylıklar Antlaşması" ile Türkiye'de bir Amerikan stratejik hava üssü (İncirlik) kurulmasına, ABD uçaklarının belli başlı Türk hava alanlarından, Amerikan gemilerinin de belli başlı Türk Limanlarından yararlanmalarına izin verilmiş, çeşitli tesisler kurulması için de ABD'ye Türkiye'de arazi tahsis edilmiştir. 1958 yılında imzalanan ikili antlaşma ile Türkiye'de bir füze üssü kurulmuş, ancak bu füze üssü 1962 Küba bunalımı sonucu Washington ile Moskova arasında yapılan pazarlığa bağlı olarak kaldırılmıştır. Bu dönemde 5 Mart 1959'da imzalanan bir diğer antlaşmayla da Türk-ABD ilişkileri Eisenhower Doktrini temelinde en üst düzeye çıkarılmıştır. Bu doktrin özetle; ABD'nin dolaylı ya da dolaysız bir şekilde komünizmin saldırısına hedef olacak Ortadoğu ülkelerine, gerekirse silahlı kuvvetlerini de kullanarak yardım etmesini öngörmekteydi. Eisenhower Doktrini çerçevesinde ABD'nin Lübnan iç savaşına askeri müdahalede bulunması Türkiye'de muhafetçi eleştirilmiştir. Diğer taraftan Türkiye'nin genelde Batı, özelde ABD'ye daha çok bağlanmasının önemli sebeplerinden birisi de ekonomik kalkınması için özellikle Amerika'dan gelecek yardımlara bel bağlamasıdır. DP yönetimi ekonomik kalkınma için Batı ile ilişkileri tek çıkar yol olarak görmüştür. Bu çerçevede 1960 yılına kadar Türkiye'ye yapılan dış yardımların büyük çoğunluğunu ya doğrudan doğruya, ya da Avrupa

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve diğer uluslararası kuruluşlar kanalıyla ABD yapmıştır.

Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki tek yönlü politikasının olumsuz sonuçları 1950'lerde uluslararası ilişkilerinde kendisini göstermiştir. Bu bağlamda Türkiye, Ortadoğu'daki gelişmeler ile dünyadaki bağımsızlık ve bağlantısızlar hareketine Batı ile ilişkilerinin perspektifinden bakmaya başlamış, Sovyetler Birliği ve müttefikleriyle ilişkiler en alt seviyede tutulmuştur.

Bilindiği gibi Türkiye Truman Doktrini çerçevesinde ABD askeri yardımını almasına paralel olarak Filistin konusunda batı yanlısı bir politika takip etmeye başlamış ve İsrail devletini tanımıştır. Bu durum Türk-Arap ilişkilerinde olumsuz bir tesir yaratmıştır. Türkiye NATO'ya girdikten sonra ABD ve İngiltere'nin isteği üzerine Ortadoğu'da bir savunma teşkilatı kurmak amacıyla harekete geçmiştir. Türkiye'nin yoğun çabaları sonucu 24 Şubat 1955'te kurulan Bağdat Paketi'ne Irak, İran, Pakistan ve İngiltere katılmıştır. 21 Ağustos 1959'da bu pakt (kısa adı CENTO olan) Merkezi Antlaşma Teşkilatı olarak değiştirilmiştir. Sovyetler Birliğini çevreleme ve Ortadoğu'daki batı menfaatlerini korumak amacıyla kurulan bu paktın Türkiye açısından en önemli sonuçlarından biri Arap dünyası ile ilişkilerini kötüleştirilmesi ve tamamen koparılmasıdır. Diğer taraftan Ortadoğu'daki bu gelişmelerin Sovyetler Birliği'ni de bölgenin aktif bir unsuru haline getirmesi, Türkiye'yi Batıya daha fazla kaydırmıştır.

Diğer taraftan Türkiye ABD'nin teşviki ile Balkanlar'da da bazı diplomatik çalışmalara girişmiştir. ABD'de bu sırada Sovyetler Birliği ile ilişkileri çok gergin olan Yugoslavya'nın durumu üzerinde önemle duruyor ve bu ülkenin güvenliğini sağlayacak bir formül arıyordu. Bunun için en çıkar yol olarak da Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında bir Balkan Paketi kurulmasını görmüştür. Sonuçta Türkiye'nin çabaları ile 1954 yılında kurulan ve NATO'nun sağ kanadının ve özellikle Balkanlar cephesinin kuvvetlendirilmesini amaçlayan Balkan Paketi, Yugoslavya'nın önce Sovyetler Birliği ile ilişkilerini yumuşatması, daha sonrada bağlantısızlar hareketine yönelmesi üzerine 1960 yılında sona ermiştir.

İkinci Dünya Savaşından sonra dünyada meydana gelen önemli gelişmelerden birisi de kolonizasyon hareketleri sonucu Asya ve Afrika'da yeni bağımsız devletlerin kurulmasıdır. Türkiye, NATO'ya girdiği sırada, ittifakın Avrupalı üyelerinin bir kısmını en fazla uğraştıran sömürgelerinin bağımsızlık istekleriydi. Bu ülkeler özellikle Birleşmiş Milletler Antlaşmasının kendilerine verdiği imkanlardan faydalanarak, bağımsızlık kazanmak çabası içindeydiler. Türkiye NATO dayanışmasına o kadar çok önem vermiştir ki Birleşmiş Milletlerde bu konularda yapılan oylamalarda Batılı müttefiklerinden farklı yönde oy kullanmaktan dikkatle kaçınmıştır. Bunun en çarpıcı örneği Cezayir'in bağımsızlığı konusunun Birleşmiş Milletlerde görüşülmesi sırasında Cezayir'in bağımsızlığını ve self-determinasyon hakkını destekleyici bir tutum almaktan kaçınması ve çekimser kalması teşkil eder.

Aynı şekilde Türkiye, yeni bağımsızlığına kavuşan Asya ve Afrika devletlerinin başlattıkları bağlantısızlar veya üçüncü dünya hareketine de cephe almıştır. Nitekim 1955 yılında Bandung'da yapılan bağlantısızlar hareketinin toplantısına katılan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu burada özellikle komünizm tehlikesi üzerinde durmuş, tarafsızlığı kınamış ve NATO'yu genellikle de Batı blokunu

savunmuştur. Böylece Türkiye konferansta her türlü bloklaşmanın aleyhine olan, tarafsızlığı kendilerine dış politika ilkesi olarak kabul eden devletlerin karşısına çıkmış bulunuyordu. Konferansta Bağlantısızlar Türkiye'yi Batının sözcüsü olarak görmüşler ve bundan büyük rahatsızlık duymuşlardır.

Türkiye'de 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonrada yeni yönetimin dış politikası eskiye göre önemli bir değişiklik göstermemiştir. Zaten ihtilal yönetimi yayınladığı bildiriye, Türkiye'nin bütün ittifaklarına ve taahhütlerine sadık olduğunu NATO'ya ve CENTO'ya bağlı olduğunu ilan ederek dış politikada herhangi bir değişikliğin olmayacağını açıklamıştır.

1960'lı yılların ortalarına gelindiğinde uluslararası sistemde, üçüncü dünya ülkelerinin ortaya çıkmasıyla iki kutupluluktan çok merkezli bir sisteme ve soğuk savaştan yumuşamaya geçilmeye başlanmıştır. Bu uluslararası konjonktür içinde Kıbrıs Sorunu 1960'ların ortasından itibaren Türk dış politikası üzerinde belirleyici temel bir faktör olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye, 1960'lı yılların ortalarında Kıbrıs'ta bunalımın artması üzerine soruna çözüm bulmak amacıyla, gerek Birleşmiş Milletlerde, gerek Batı dünyası içinde beklediği ilgi ve desteği bulamamış bu durum Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki yalnızlığını gözler önüne sermiştir. Türk dış politikasını yönetenler değişen dünya şartlarında Batı ittifakına sıkı sıkıya bağlı kalmanın Türkiye'yi dünyada nasıl yalnız bıraktığını açık bir şekilde fark ettiler. Türkiye'nin kendisini bu denli haklı hissettiği bir davada özellikle ABD tarafından terk edilmesi gerek kamuoyunda gerek yöneticiler katında gerçek bir şok etkisi yarattı. Türk dış politikasının bu başarısızlığı Türkiye'nin temel dış politika ilkelerinin, uluslararası ilişkilerinin yapısının sorgulanmasına ve değişiklik isteklerinin güçlenmesine yol açmıştır. Bu arada 1964 Johnson Mektubu özellikle sol çevrelerin Türk kamuoyunda yürüttüğü anti Amerikan akımının doruk noktasına çıkmasına yol açmıştır. O zamana kadar tartışılmayan dış politika bir tabu olmaktan çıkmış, Türk kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır.

Türkiye'nin uluslararası planda Kıbrıs sorunu sebebiyle karşılaştığı yalnızlığa karşı tepkisi çok yönlü dış politika başlığı altında, ama temelde iki yönde olmuştur. Yumuşamanın imkanları çerçevesinde Batı Blokundaki yükümlülüklerinden vazgeçmeden bir yandan başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu Bloku ile diğer yandan genelde tüm 3.Dünya ile özel olarak bunun içindeki İslam dünyası ile ilişkilerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Kıbrıs Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri

Tarihin hiçbir devrinde Yunan idaresinde olmayan Kıbrıs'ta sorunun, en basit ifadesiyle Yunanistan ve Kıbrıs Rumlarının adayı Yunanistan'a bağlama çabaları ve Kıbrıs Türklerinin buna karşı çıkmaları ile başladığını söylemek mümkündür. Rumca "ENOSİS" sözcüğü ile tanımlanan bu çabaların kökeni 19. Yüzyılın başlarında ortaya çıkan Yunan milliyetçiliği ve bunun bir tezahürü olan yayılmacı "Megali İdea" politikasına dayanır.

1571-1878 yılları arasında Türk yönetiminde kalan Kıbrıs bu tarihte geçici kaydıyla İngiltere'ye devredilmiştir. Ancak İngiltere 1914 yılında adayı fiilen ilhak ettiğini açıklamış, bu fiili durum Lozan Antlaşması ile hukukileşmiştir.

Ancak 1947 Paris Antlaşması ile İtalya'nın Osmanlı devletinden işgal etmiş olduğu On İki adanın Yunanistan'a verilmesi bu ülkeyi cesaretlendirici bir unsur olmuş ve Rum-Yunan ikilisi Kıbrıs'ı da ilhak için faaliyetlerini artırmıştır.

Bu çerçevede Rum-Yunan ikilisinin adada İngiliz yönetimine daha sonra da Türklere yönelttikleri terörist eylemleri Türk basını ve kamuoyu yakından takip etmesine rağmen Türk hükümeti 1955 yılına kadar konu ile ilgilenmemiştir. O kadar ki, 1 Nisan 1954'te Dışişleri Bakanı verdiği bir demeçte, İngiltere'ye ait olan Kıbrıs'ın statüsünde bir değişikliğe razı olmadıklarını bu sebeple Türkiye'nin Kıbrıs meselesi diye bir şeyinin mevcut olmadığını açıklamıştır.

Ancak Kıbrıs'ın kısa zamanda Türk kamuoyuna mâl olarak Türkiye için milli bir dava haline gelmesi, diğer taraftan Kıbrıs'tan çekilmek niyetinde olan İngiltere'nin Yunanistan'ı dengelemek için 29 Ağustos 1955'te Londra Konferansına Türkiye'yi de davet etmesi üzerine Türkiye Kıbrıs sorununa dahil olmuştur. Kıbrıs bu tarihten itibaren Türkiye'nin dış politikasının ana konularından biri haline gelmiştir. Başlangıçta Kıbrıs'ta statünün devamını isteyen Türkiye 1957 yılından itibaren adanın taksim edilmesini savunmaya başlamıştır.

Bu ortamda 1958 yılında Kıbrıs'ta Rum tedhişçiliğinin şiddetlenmesi dolayısıyla Türk-Yunan ve Yunan-İngiliz ilişkileri gerginleşmiştir. Bu sebeple ABD ve NATO'nun arabuluculuk ve baskıları ile üç devlet müzakerelere girişmişler ve 1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları ile Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına karar vermişlerdir. Bu antlaşma Kıbrıs'ta ENOSİS ve taksimi yasaklıyor, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'ye kurulacak anayasal düzeni korumak için garantörlük ve buna dayanarak tek başına adaya müdahale hakkı veriyordu. Bu esaslar çerçevesi içinde hazırlanan Kıbrıs Anayasası 16 Ağustos 1960'ta yürürlüğe girerek Kıbrıs Cumhuriyeti resmen kurulmuştur.

Ancak bu antlaşmadan bir müddet sonra Kıbrıs Rumları, Türkleri yönetiminden atmak, ENOSİS'i (Ada'yı Yunanistan'a bağlama) gerçekleştirmek için mevcut anayasayı değiştirme yoluna gitmişlerdir. Bu amaçlarını silah zoruyla gerçekleştirmek isteyen Rum yönetiminin saldırıları 1963 yılında bir soykırıma dönüşmüş, Türkler fiilen yönetimden dışlanmışlardır. Dolayısıyla 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti aslında Makarios tarafından 21 Aralık 1963 yılında fiilen yıkılmıştır.

Bundan sonra Makarios yönetimi bir taraftan Türkleri katlederken, diğer taraftan uyguladığı baskı ve ekonomik ambargo ile Türkler için Kıbrıs'ı yaşanmaz hale getirmiştir. Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Türklere yönelttikleri saldırıların 1964'ten itibaren tekrar artması üzerine Türkiye garantörlük hakkını kullanarak Kıbrıs'a müdahale etmek istemiş, ancak ABD Başkanı Johnson'un 5 Haziran 1964 tarihli ünlü mektubu ile Türkiye müdahaleden vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Daha önce Türk dış politikası üzerindeki etkilerinden bahsettiğimiz bu mektupta; 1947 tarihli yardım antlaşması gereğince Türkiye'ye ABD tarafından verilmiş silahların sınırlar dışında kullanılmayacağı, ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini meşru saymayacağı ve böyle bir hareket sonucu Sovyetler Birliği Türkiye'ye saldıracak olursa, NATO'nun Türkiye'ye yardım etmeyeceği belirtilmekteydi.

Türkiye’de bir çok etkisi yaratan bu mektuptan sonra, 18 Aralık 1965’te Kıbrıs’la ilgili olarak Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yapılan bir oylamada Türkiye’nin garanti anlaşmasından doğan müdahale hakkını kullanmasına izin vermeyen bir karar kabul edilmiştir. Bu olay Türkiye’nin sadece Batı Bloku içinde değil, dünya üzerinde de yalnız kaldığını göstermiştir.

Türk dış politikasında derin izler bırakan bu iki olaydan sonra Türkiye, bir taraftan Kıbrıs Türklerinin soykırımını önlemek ve hayatlarını devam ettirebilmek için yardımda bulunurken, diğer taraftan görüşmeler yoluyla soruna siyasal bir çözüm bulmaya çalışmıştır. Bu çerçevede 1968 yılından itibaren Türk toplumu lideri Rauf Denktaş ile Rum Toplum lideri Makarios arasında toplumlararası görüşmeler de başlamış, ancak herhangi bir sonuç alınamamıştır.

Yunanistan’ın 15 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs’ta darbe yaparak ENOSİS’i gerçekleştirmeye çalışması üzerine Türkiye garantörlük hakkını kullanarak 20-22 Temmuz ve 14-16 Ağustos 1974 tarihlerinde Kıbrıs’a askeri harekatta bulunmuştur. Bu askeri hareket sonucu Kıbrıs Türklerinin can ve mal güvenlikleri sağlanmış, Ada’da gerek Türkler, gerek Rumlar tarafından özlemi duyulan kalıcı barış ortamı da sağlanmıştır.

Bu barış ortamında Rumlarca 11 yıl devletsiz bırakılan Kıbrıs Türkleri 13 Şubat 1975’te Kıbrıs Türk Federe Devleti’ni kurmuşlardır. Daha sonra self-determinasyon haklarını kullanan Kıbrıs Türkleri 15 Kasım 1983’te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ni kurmuşlardır. KKTC bağımsız bir devlet olarak kurulmasına rağmen KKTC yetkilileri Federal Kıbrıs Cumhuriyeti’nden yana olduğunu açıklayarak toplumlararası görüşmelere iyi niyetle katılmaya devam etmiştir.

Bu çerçevede KKTC, Türkiye’nin etkili ve fiili garantisinin devam etmesini, İki bölge, iki toplumlu, bağımsız ve bağlantısız federal cumhuriyetin kurulmasını, Merkezi hükümetin yetkilerinin sınırlı olmasını, Türklerin egemenlik ve siyasal eşitlik haklarının tanınmasını ısrarla talep etmiştir.

Buna karşılık Rum kesimi, Türklerin egemenlik ve siyasal eşitlik haklarını tanımamıştır. İşgalci olarak niteledikleri Türk askerinin adadan çekilmesini ve Türkiye’nin garantörlüğü yerine uluslararası bir garanti sisteminin oluşturulmasını talep etmiştir. Gerçekte Kıbrıs Rum Yönetimi esas hedefin ENOSİS olduğu üç temel strateji takip etmektedir. Bu çerçevede hukuki olmayan Kıbrıs Cumhuriyeti pozisyonunu koruyarak, görüşmeler yoluyla Kıbrıs Türklerini bu devlete federasyon adı altında azınlık statüsü vererek içine almak, yani içinde Türk azınlığı bulunan Rum Cumhuriyeti tesis etmek. İkincisi eğer görüşmelerle barış sağlanamaz ise; silah zoruyla KKTC’yi işgal ederek adanın tamamına hakim olmak. Bu amaçla hızla silahlanan Rumlar son zamanlarda Rusya Federasyonundan Türkiye için de tehlikeli olabilecek S 300 füzeleri alma girişiminde bulunmuşlardır.

Diğer taraftan Rum yönetimi meşru Kıbrıs hükümeti gibi davranarak meseleyi milletlerarası platformlara taşımakta bu kuruluşlar vasıtasıyla Türkiye ve KKTC üzerinde baskılar yaptırarak amacına ulaşmaya çalışmaktadır. Nitekim Rum-Yunan ikilisi yıllarca yürüttüğü propaganda ile KKTC üzerinde yoğun bir siyasi, ekonomik ve kültürel baskı uyguladığı gibi, Türkiye’nin uluslararası ilişkilerinde engeller çıkartmaktadır.

Esasında Türkiye ile Yunanistan, 1952'den bu yana aynı ittifakta yer almalarına karşın komşulukları uyum içinde olmayan iki devlettir. 1930-1955 dönemi hariç iki ülke ilişkileri sürekli gerginliğini korumuştur. Bu sebeple Yunanistan gerek ikili, gerekse uluslararası ilişkilerde Türkiye'yi en çok uğraştıran ülkelerin başında gelmektedir.

Ancak Türk-Yunan ilişkileri tarihsel boyutu göz ardı ederek açıklanması mümkün olmayan başlıca konudur. Çünkü Yunanistan milli kimliğini ve bağımsızlığını Türklere karşı mücadele vererek kazanmıştır. Yunanistan bu mücadele sırasında ortaya attığı milli ideali, Megali İdea çerçevesinde bağımsızlığını kazandıktan sonra yürüttüğü irredentist, yayılmacı politikayla, Avrupa devletlerinin de desteğini arkasına alarak, Türklere karşı büyümeyi, genişlemeyi dış politikasının eksenini yapmıştır. 1830'dan 1922'ye kadar Yunanistan'ın dış politikasının tamamı Doğu sorunu içinde Avrupalı devletlerin desteğiyle Osmanlı devletinden pay kapmaktan ibaret olmuştur.

Türk Milli Mücadelesinin ardından Lozan'da bir denge oluşturulmuştur. Ancak, önce 1947 Paris Antlaşması ile yeni bir toprak kazanıp On İki Ada'yı elde eden, sonra da Yukarıda anlatıldığı gibi 1950'lerin ilk yarısından başlayarak Kıbrıs'ı gözüne kestiren Yunanistan Lozan dengesini zorlamaya başlamıştır. 1970'lerde Ege'de çeşitlenen ve Kıbrıs'ta nitelik değiştiren sorunların özünde Yunanistan'ın bu politikasını uygularken, kendisinin ve Türkiye'nin Batı bağlantısını bu politika doğrultusunda kullanmayı da ihmal etmemiştir.

1974'ten sonra Türk-Yunan ilişkilerinde daha önce değinilen Kıbrıs konusu her zaman en başta gelen sorun olmuştur. Ancak bu tarihten sonra iki devlet arasındaki sorunlar Ege ve Batı Trakya Türklerinin sorunlarının da önem kazanmasıyla yaygınlaşıp genişlemiş ve ikili ilişkileri olduğu kadar, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerini de kökten etkilemeye başlamıştır.

Yunanistan'la Türkiye arasındaki sorunların büyük bir bölümü Ege'de yatmaktadır. Yunanistan Ege'deki egemenlik haklarını genişletmek için sürekli adımlar atmaktadır. Lozan ve uluslararası sözleşmeleri hiçe sayarak Ege adalarını hızla silahlandırması, kıta sahanlığı 6 mil olarak belirlenmesine rağmen, bunu 12 mile çıkarma çabası içine girmiştir. Bu konuda Yunanistan'ın temel amacı Ege'yi bir Yunan denizi haline getirmektir. Ancak Türkiye Yunanistan'ın karasularını 6 milin ötesine genişletme kararını vermesini bir casus belli (savaş sebebi) sayacağını açıklayarak kararlı bir tavır takınması ile Yunanistan komşularını genişletememiştir. Ayrıca hava sahası, TIR hattı gibi Ege sorunlarının yanı sıra Türkiye ile Yunanistan arasında Batı Trakya Türklerinin durumu da önemli bir sorun teşkil etmektedir. Başta Lozan olmak üzere Batı Trakya Türklerinin hakları ikili ve milletlerarası antlaşmalarla garanti altına alınmasına rağmen; Yunanistan Batı Trakya Türklerinin temel hak ve özgürlüklerini kısıtlamış, milli kimliklerini inkar ederek asimile etme yönündeki baskılar 1980'li yıllarda artmıştır.

Türkiye'nin, Yunanistan ile iyi ilişkiler kurarak sorunlara barışçı yollardan çözüm bulmak amacıyla sarfettiği çabalara (1980 yılında Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına tekrar dönmesi için Türkiye'nin veto hakkını kullanmaması, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatına Yunanistan'ın kurucu üye olarak katılmasını sağlaması, tek taraflı olarak Yunan vatandaşlarına vizenin

kaldırılması vb.) rağmen ülkemiz aleyhinde yoğun faaliyette bulunmaya devam etmektedir. Yunanistan özellikle 1981 yılında Avrupa Topluluğuna tam üye olmasında sonra elde ettiği bütün avantajları Türkiye'ye karşı kullanmaya başlamıştır. İki ülke ilişkileri 1987 Martında bir savaşın eşiğine kadar gelmiştir. Ancak bu bunalım iki ülke Başbakanlarının karşılıklı mesajları ile aşılmıştır. Daha sonra Ocak 1988'de Davos'ta ardından da Mart 1988'de Brüksel'de Papandreu ve Özal bir araya gelmişlerdir. Böylece "Davos süreci" diye anılan ve iki ülke arasında yakınlaşma yaratacağı umulan bir diyalog dönemi başlamıştır. Ancak Yunanistan'ın diğer sorunları görüşmeyi Kıbrıs konusunun çözümüne bağlaması ve uzlaşmaz tutumu yüzünden herhangi bir sonuç alınamamıştır.

Türk-Sovyet İlişkileri

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki gerginlik 1953 yılında Stalin'in ölümüne kadar devam etmiştir. Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği 30 Mayıs 1953 tarihinde Türkiye'den toprak talebinde bulunmaktan vazgeçtiğini açıklayarak Türkiye ile yeniden dostluk ilişkileri kurmak için çeşitli teşebbüslere girişmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin bu davranışlarını yeni bir taktik olarak değerlendiren Türkiye bu teşebbüslere olumlu cevap vermemiştir. İki ülke ilişkileri bundan sonra da blok politikası çerçevesinde şekillenmiş, 1964 Kıbrıs buhranına kadar Türk-Sovyet ilişkileri soğukluğunu korumuştur.

5 Haziran 1964 tarihli Johnson mektubu nasıl Türk-ABD ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuş ise, yine bu mektup Türk Sovyet ilişkilerini yeni bir gelişme dönemine sokmuştur. Kıbrıs sorunu Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde yalnızlığını gözler önüne sermekle kalmamış kendi güvenliği açısından da bir gerçeği ortaya çıkarmıştır. 1947-1964'e kadar geçen 17 yıl içinde Türkiye ABD'ye sadakatle bağlanmış ve NATO'dan fazla Amerika'yı güvenliğinin temel dayanağı yapmıştır. Johnson mektubu bu dayanakta ilk defa ciddi bir şüphe yaratımı ve bir itimat buhranının ilk tohumlarını atmıştır. Bu ise Türkiye'ye kuzey komşusu bir süper devletle devamlı gerginlik içinde olmanın gereksizliğini ortaya koymuştur.

Bu bağlamda Türkiye 1960'ların ortalarından itibaren başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu Bloku ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye başlamış ve Sovyetlerin daveti üzerine 1964 yılı sonlarında Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin 1965 yılında da Başbakan Suat Hayri Ürgüplü Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmişlerdir. Buna karşılık Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko'da Türkiye'yi ziyaret etmiştir. İki ülke arasında başlayan siyasi ilişkiler ticari alanda gelişmelerle devam etmiştir. Nitekim Sovyetler Birliğinin Türkiye'de birtakım sınai tesisler kurmaları konusunda 1965 yılında anlaşmaya varılmıştır. İskenderun Demir-Çelik, Seydişehir Alüminyum tesisleri bu anlaşmaya dayanarak inşa edilmiştir.

1970'li yıllarda Türk-Sovyet ilişkileri yeniden bir durgunluk ve hatta soğukluk dönemine girmiştir. Bunda Türkiye'de başlayan anarşi ve terörü sosyalist ülkelerin basın yayın organlarının kışkırtması ve Kıbrıs hareketine Sovyetlerin karşı çıkması rol oynamış Türkiye'de Sovyetler hakkında şüphecilik yeniden canlanmaya başlamıştır. Türkiye'de 12 Eylül 1980 askeri harekati olduğunda Türk-Sovyet ilişkileri soğukluk içinde bulunuyordu. Yeni yönetimin çok yönlü dış politikaya devam etmesi çerçevesinde Sovyetler Birliği ile de ilişkiler tekrar normalleştirildi. 1982'de iki ülke arasında imzalanan yeni bir ticaret anlaşması ile

iki devlet arasında ticaret hacmi artırıldı. Soğuk savaşın 1989'da sona erme sürecine girmesi ve Doğu blokunun dağılması uluslararası sistemde köklü değişikliklere yol açmış, artık Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan Rusya Federasyonu ile Türkiye'nin ilişkilerinde yeni bir devir başlamıştır.

3. Türk-ABD İlişkileri

1963 yılı sonundan başlayarak 1964 yılı içinde devam eden Kıbrıs olayları ve Johnson mektubu Türk-ABD ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bundan sonra Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde beliren mesafe kolayca ortadan kalkmamış, aksine Türkiye bu devlete karşı çekingen politikasını sürdürmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Türkiye 1964 yılında ABD'nin önerdiği "Çok Taraflı Kuvvet"e katılmayacağını açıklamış. NATO'nun Türk ordusunda yapmak istediği çoğaltmayı reddetmiş, nükleer enerji ile çalışan bir Amerikan ticaret gemisinin Türkiye'yi ziyaretine izin vermemiş ve bu ülkeyle imzalanmış ikili antlaşmaların gözden geçirilmesini istemiştir. Özellikle 1960'ların ortalarından itibaren oluşan sert tepkiler ve sol muhalefet, hükümeti ABD ile yapılmış ikili antlaşmaları gözden geçirmeye zorlamıştır. Türk hükümeti tarafından 21 Ocak 1967'de yapılan bir açıklamada; Türkiye ile ABD arasında 54 ikili antlaşma olduğu, 3'ünün 1950'den önce, 31'inin 1950 ile 1960 arası, 20'sinin de 1960-1965 yılları arasında imzalandığı belirtilmiştir. Türkiye, ABD'ye verdiği bir muhtıra ile bu antlaşmaların ıslahını istemiştir. Sonuçta 3 Temmuz 1969'da ABD ile "Ortak Savunma ile İlgili İşbirliği Antlaşması" imzalanarak, daha önce yapılan antlaşmaların sakıncalarının ortadan kaldırıldığı açıklanmıştır.

Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Barış Harekatına büyük tepki gösteren ABD, 5 Şubat 1975 tarihinde Türkiye'ye silah ambargosu uygulama kararı almıştır. 26 Temmuz 1978 yılına kadar süren bu ambargo Türkiye'de milli silah sanayinin kurulması yolundaki çalışmaları hızlandırmıştır.

1979 yılının uluslar arası alandaki gelişmeleri ABD'yi Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölge konusunda son derece duyarlı hale getirmiştir. Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ve İran'da Humeyni yönetiminin işbaşına gelmesi üzerine ABD NATO'nun sorumluluk alanını genişleterek Orta Doğu'yu da kapsayan bir ittifak haline getirmeye çalışmıştır. Eylül 1980'de İran-İrak savaşının başlaması Türkiye'nin ABD açısından önemini daha da arttırmıştır. Böyle bir ortamda ABD Türkiye'de kurulan askeri rejimi anlayışla karşıladığını belirttiği gibi, ilişkilerini de sıklaştırmıştır. Bu dönemde Türkiye ile ABD arasında Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzalanmış, ardından ABD telkinleriyle Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönmesi konusunda Türkiye vetosunu kaldırmıştır. 1983 yılında Türkiye'de yeniden demokrasiye geçilmesiyle işbaşına gelen Özal hükümetleri ABD ile ilişkileri geliştirmeye devam etmiştir. Bu dönemde dış politikada "ekonomik pragmatizmi" ön planda tutan Başbakan Özal'ın Amerika'ya dayanma politikası çarpıcı hale gelmiştir. Fakat Türkiye'nin bu tavrı Amerika tarafından "sömürülme eğilimleri" de göstermemiş değildir. Bu sebeple 1983-1990 dönemi Türk-ABD ilişkileri görünüşte bir yakınlaşma içinde olmuş ise de esas itibarıyla iki taraf arasında bir takım anlaşmazlık konuları etrafında cereyan etmiştir.

İslam Ülkeleriyle İlişkiler

Türkiye, 1960'ların ortalarında Kıbrıs sorunu yüzünden içine düştüğü yalnızlık sebebiyle, dış ilişkilerini coğrafi bakımdan genişletmek gerektiğinin gittikçe artan bir şekilde farkına varmıştır. Bundan sonra Sovyetler Birliği'nin yanı sıra İslam ülkeleriyle de ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Soğuk savaş döneminde Türkiye ile İslam ülkeleri ilişkilerinde her zaman Doğu-Batı çatışmasının gölgesi hissedilmiştir. Türkiye ile İslam ülkelerinin ilişkileri, Türkiye'nin 1967 Arap-İsrail Savaşında Arap dünyasının yanında yer alarak Arap tezlerine destek vermesi ile olumlu bir yola girmiştir. Fakat Türkiye, Batı bloku karşısında Sovyetler Birliği'nin desteğini almış olan komşu Arap ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmedi zorlanmıştır.

Ancak 1973 petrol krizinden sonra, İslam dünyası Türkiye'nin dış ekonomik ve politik ilişkilerinde ciddi bir şekilde devreye girmiştir. Bu strateji değişikliğinde daha önce de kısmen değinildiği gibi, Batılı dostlarından Kıbrıs konusunda destek görememesi, ekonomik sorunların batılı ülkelerle çözülememesi, petrol krizinin ödemeler dengesini olumsuz etkilemesi, Avrupa Topluluğu ile olumlu gelişmelerin ortaya çıkmaması, Kıbrıs Barış hareketini Batının anlamak istememesi ve silah ambargosunun Batıya güveni sarsması gibi faktörler önemli rol oynamışlardır. Sonuçta bu gelişmeler İslam ülkeleri ile ekonomik ve siyasi işbirliği isteklerini kuvvetlendirmiştir. Bu çerçevede, 1969 yılında temelleri atılan İslam Konferansı Örgütü'nün çalışmalarına başlangıçta çekimser bir tavırla katılmış olan Türkiye, 1970'li yılların ortalarından itibaren örgütün bütün toplantılarına giderek üst düzeyde katılmaya başlamıştır. 1980'li yılların ortalarından itibaren Türkiye İslam Konferansı Teşkilatı'nda dış politika problemleri için İslam ülkelerinden destek elde edebileceği bir zemin bulmuştur. Ayrıca bu teşkilat vasıtasıyla Türkiye gittikçe artan sayıda Orta Doğu, Asya ve Afrika ülkesiyle dış ticaretini geliştirmesinde ve ortak teknik ve kültürel yardım programlarını uygulamasında faydalar sağlamıştır. Ayrıca Türkiye, İran ve Pakistan arasında 1977 tarihinde temelleri atılan ve 1985 tarihinde bir protokol ile canlandırılan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT-ECO) da kurulmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetleri de bu teşkilata 1992 yılında üye olmuştur.

1990'lara kadar Türkiye'nin Orta Doğu ve İslam ülkelerine yönelik politikası;

- a) Mahalli çatışmalara katılmamak ancak taraflar isterse aracılık yapmak olmuştur.
- b) Türkiye'nin dış politikası Arap güvenliğine karşı dikkatli olmuştur.
- c) Türkiye Orta Doğu devletlerinin iç işlerine ve dinamiklerine göre ikili ilişkiler kurmanın kendi yararına olduğunu görmüştür.

Soğuk Savaş Döneminden Sonra Türk Dış Politikası

1989 yılından itibaren SSCB'deki değişime bağlı olarak Doğu Avrupa'da ortaya çıkan gelişmeler ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması Uluslararası sistemde köklü değişikliklere yol açmıştır.

1985 yılında Mihail S. Gorbaçov SBKP'nin Genel Sekreterliği'ne getirilmesinden sonra Onun ortaya attığı ve uygulamaya çalıştığı Perestroyka

(yeniden yapılanma) ve Glasnost (Açıklık) kavramlarının getirdiği demokratikleşme hareketleri, önce Doğu Avrupa ülkelerinde, bilahare Sovyetler Birliği'nde ve Balkanlarda etkisini hissettirmiştir. Bu gelişmeler ile bu ülkelerdeki Sosyalist rejimler süratle çöktü. Bu gelişme ile birlikte bu ülkelerde demokrasi yolunda önemli adımlar atılmaya başlandı. Bu süreçte eski Sovyetler Birliği ve Yugoslavya toprakları üzerinde birçok bağımsız devlet ortaya çıktı.

Sovyetler Birliğinin yıkılması ile soğuk savaş yıllarının "İki kutuplu dünya" politikası devresi sona ererken, Körfez Bunalımı ABD'nin hâkim olacağı "Yeni Dünya Düzeni"nin kurulmakta olduğunu ortaya çıkardı. Küreselleşme veya Globalleşme olarak da adlandırılan bu yeni dönemin demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkelerine dayandığı ilân edilmesine rağmen; çok geçmeden yeni uluslararası yapının da en az eskisi kadar "güce dayalı olduğu" ortaya çıkmıştır. ABD'nin temsil ettiği tek süper güce dayanan "Yeni Dünya Düzeni"ni oluşturma çabalarına rağmen, dünyada yeni güç merkezlerinin ortaya çıkmasına yol açan yeni bir süreç de gelişmeye başladı. Bu süreçte bölgeselleşme eğilimleri belirginleşmektedir. Özellikle Japonya'nın liderlik ettiği Asya-Pasifik Bölgesi, Avrupa Birliği ve birlik içinde olmakla beraber iki Almanya'nın (Federal Almanya ve Demokratik Alman Cumhuriyeti) birleşmesinden sonra ortaya çıkan güçlü Alman Devleti'nin tavrı; askerî gücünün yanı sıra hızla büyüyen ekonomisi ile Çin ve "zengin kuzey" karşısında "fakir güney" yarımküre ülkelerinin takip edecekleri politikalar bu bölgesel güç merkezlerini belirlemede etkili olacaktır. Yeni dünya düzeni söylemlerine rağmen üzerinde önemle durulması gereken bir diğer sorun iletişim sistemlerindeki teknolojik devrim nedeniyle farklı sosyo-kültürel grupların bütünleşme ve uzlaşma değil, çatışma potansiyelini artıran tarzda yoğun bir etkileşim sürecine girmeleridir. "Mikro milliyetçilik" veya "atomizasyon" olarak adlandırılan bu gelişme dünya istikrarını tehdit eden boyutları varmıştır. Yukarıda tanıtılmaya çalışılan genel çizgiler 2000'li yılların eşliğinde dünya politikasının çok boyutlu biçimde yeniden yapılandığını ortaya koymaktadır.

Soğuk savaşın sona ermesi yıllardan beri stratejik önceliği Sovyet tehdidini Batı bloku içinde karşılamaya veren Türkiye açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönemin özelliği Türkiye'nin çok yönlü ve kimi zaman belirsiz olan birtakım tehditler ve yeni imkânlar ile karşılaşmış olmasıdır. Soğuk savaşın sona ermesine paralel olarak dünyada yaşanan işbirliği ve uzlaşma eğilimine rağmen Türkiye'nin bulunduğu coğrafya yeni bir çatışma alanı haline dönüşmüş, meselâ uzun bir süredir istikrarsızlıkta adeta özdeşleşmiş olan Ortadoğu bölgesine, Balkanlar ve Kafkasya bölgeleri de eklenmiştir.

Soğuk savaşın sona ermesinin Türkiye'ye sağladığı en büyük imkân ve yenilik eski Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk topluluklarının keşfedilmiş olmasıdır. 1990'lı yıllara kadar, Kıbrıs politikası dışında, Türk dış politikası soğuk savaşın küresel politikaları çerçevesinde şekillendiğinden Türkiye ile Türk topluluklarının ilişkileri en alt düzeye inmişti. Bu sebeple bu topluluklar hakkında çıkan ilk haberlerin Türkiye'deki pek çok kimsede şaşkınlık yarattığını söylemek bir abartı olmayacaktır. Eski Sovyetler Birliği'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları Türkiye'nin bölgede siyasal, ekonomik, kültürel ve stratejik açılardan önemli bir ülke olması sonucunu doğurmuş ve doğu-batı cepheleşmesinin sona ermesi ile stratejik önemi azalan Türkiye'nin, yeni faktörlerin etkisiyle tekrar

önemli bir konuma gelmesi mümkün olmuştur. Yeniden doğmakta olan Rusya'nın Türkiye için yarattığı olumsuzluklara rağmen Balkanlardan Orta Asya'ya kadar uzayan geniş bir bölgede Türkiye için daha etkili bir bölgesel rol oynama imkânı doğmuştur. Nitekim Kafkaslar ve Orta Asya'da bağımsızlıklarını ilân eden Türk Cumhuriyetlerini hemen tanıyan Türkiye, bu ülkelerle diplomatik ilişkileri başlatan ilk ülkelerden biri olmuştur. Arkasından bu devletlerle siyasî, kültürel ve ekonomik ilişkiler kuran Türkiye, aynı zamanda bu devletlerin uluslararası alanda kendilerine bir yer edinmelerine de yardımcı olmuştur.

Türk Cumhuriyetlerinin AGİK (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı) gibi uluslararası örgütlere üye olarak katılmasına yardımcı olan Türkiye, ayrıca kendi girişimleri ile kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilâtının ve yeniden canlandırılan İktisadî İşbirliği Örgütü'nün bu devletleri de kapsayarak şekilde genişletilmesini sağlamıştır.

Diğer taraftan Türkiye, Balkanlardaki gelişmelere de jeopolitik konumu tarihi ve kültürel yakınlığı sebebiyle gücü ve diplomatik birikimi sebebiyle konjonktürün elverdiği ölçüde başarılı girişimlerde bulunmuştur. Özellikle Yugoslavya'nın dağılması ile ortaya çıkan cumhuriyetleri tanımış, Bosna-Hersek ve Kosova çatışmasında aktif bir dış politika izleyebilmiştir.

Sonuçta Balkanlarda Bosna-Hersek, Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerle ilişkilerini geliştiren Türkiye, Balkan dengeleri içinde ağırlığını hissettirmeye başlamıştır.

Gerçi Türkiye, bütün bu gelişmelere hazırlıksız yakalanmış olmasından dolayı bazı alanlarda bu yeni devletlerin beklentilerine tam anlamıyla cevap verememiş olmakla beraber, soğuk savaş yıllarındaki tek boyutlu Türk dış politikası bugün uluslararası politik gelişmelere tesir edici, çok yönlü bir hale gelmiştir. Sonuç olarak Türkiye, bölgesel güvenliğin sağlanması ve işbirliğinden doğacak yararları, bağlı olduğu ittifak çıkarlarının önünde değerlendirmeye, yani soğuk savaşın global çıkarları yerine, kendi çıkarlarını ön planda tutmaya ve vurgulamaya başlamıştır.

Ancak bütün bu gelişmelere rağmen Türkiye'nin izlediği dış politikanın hiç değişmeyen temel özelliği, Batı'ya yönelik olmasıdır.

Bu Bölümle İlgili Okuma Kitapları ve Makaleler:

Yusuf Sarınoy, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi**, Ankara, 1988

A.Haluk Ulman, "*Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler*" I(1923-1968), **SBFD** C.XXIII, No. 3 (Eylül 1968)

Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C.I, Ankara, 1986

Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), Ankara, 1973

İsmail Soysal, "*1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*", **Bellekten**, C.XLVI, Sayı: 181-184 (Ocak 1982)

René Massigli, **La Turquie Devant La Guerre: Mission A Ankara (1939-1940)**, Paris, 1964

İsmet İnönü, "*Hadiselerle Dolu On Yıl*", **Ulus**, 15 Eylül 1947.
Rıfki Salim Bursak, **Türk-İngiliz-Rus Münasebetleri**, İstanbul, 1946
Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasî Tarihi**, Ankara, 1983
Rıfki Salim Burçak, **Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Ankara, 1983
Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968
Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, Ankara, 1983
J.C. Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East a Documentary Recort; (1914-1956)**, Vol; II, New York 1959
İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, C.I, Ankara, 1983
Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Ankara, 1973
Harry N.Howard, "*Germany the Soviet and Turkey during World War II*", **The Department of State Bulletin**, Vol: XIX. No: 472 (July 18. 1948)
Fahir Armaoğlu, **İkinci Dünya Harbi'nin Önemli Olayları ve Paktları**, Ankara, 1958
İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri, Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası 1941-1943, Çev.: Muammer Sencer, İstanbul, 1968
Edward Weisbond, **2.Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, Çev.: M.Ali Kayabel, 1974
Tahran Yalta ve Potsdam Konferansları Gizli Belgeler, Çev.: Fahri Yazıcı, İstanbul, 1972
Valentin Berojkov, **Tahran 1943**, Çev.: Hasan Ali Ediz, Ankara, 1970
Yuluğ Tekin Kurat, "*Kahire Konferansı Tutanakları ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri*", **Bellekten**, C.XLVII, Sayı: 185 (Ocak 1983)
Ahmet Şükrü Esmer, "*Yalta'da Türkiye*", **S.İ.M.**, C.XXIV, Sayı: 227 (Nisan 1954)
Metin Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, Ankara, 1971
Harry S. Truman, **Memoirs**, Vol:1, New York, 1955
Cemil Bilsel, **Türk Boğazları**, İstanbul, 1948, s. 62-65. **Ayın Tarihi**, No: 153, 154 (Ağustos, Eylül 1946)
Haydar Tunçkanat, **İkili Antlaşmaların İç Yüzü, İktisadî, Askerî, Siyasî**, 3.B., Ankara, 1975
Fahir Armaoğlu, "*Sovyet-Amerikan Münasebetlerinin Üç Yılı (1945-1948)*", I, **SBFD**, C.IV, No: 3-4
Lord Ismay, **NATO İlk Beş Sene (1949-1954)**, Çev.: Suat Bilge, Ankara, 1954
Ferenc A.Veli, **Bridge Across the Bospours The Foreign Policy of Turkey**, London, 1971
Cem Eroğlu, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, Ankara, 1970
Tahsin Yazıcı, **Kore Birinci Türk Tugayında Hatıralarım**, İstanbul, 1963
Dankwart A.Rustow, "*ABD-Türk İlişkileri (1946-1979)*", **Türkiye ve Müttefiklerinin Güvenliği**, Ankara, 1982
Mehmet Gönülöbol ve Diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 9.B., Ankara, 1996
Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, Ankara, 1979.
Mehmet Gök, "*Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Kaynakları*" **Atatürk Türkiye'sinde Dış Politika Sempozyumu**, İstanbul, 1984
Haluk Gerger, "*Türk Dış Politikası (1946-1980)*", **CDTA**, C.2
Nasim Zia, **Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Ada'da Kurulan İngiliz İdaresi**, Ankara, 1975
Ahmet Gazioğlu, **İngiliz İdaresinde Kıbrıs**, C.I, İstanbul, 1960
H. Fikret Alasya, **Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi**, Ankara, 1987
Abdulhaluk Çay, **Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963**, Ankara, 1989
Ahmet Tolgay, **Kanlı Noel**, İstanbul, 1993
Nihat Erim, **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, Ankara,
Sabahattin İsmail, **20 July Peace Operation**, İstanbul, 1989
Güner Göktaş, **Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Hazırlayan Siyasal Nedenler**, 1990
Rauf Denктаş, **Kıbrıs Davamız**, Ankara, 1991
Avrupa Birliği ve Kıbrıs, KKTC Tanıtma Dairesi Yayınları
Soyalp Tamçelik, **Avrupa Birliği Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Münasebetlerinin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne İktisadî, Siyasî ve Hukuki Tesirleri**, İzmir, 1997
Hasan Köni, "*Yeni Uluslararası Düzendeki Türk-ABD İlişkileri*", **Yeni Türkiye**, Yıl: 1, Sayı: 3, (Mart-Nisan 1995)
Ekmeleddin İhsanoğlu, "*Türkiye ve İslâm Konferansı Teşkilâtı*", **Yeni Türkiye**, Yıl: 1, Sayı: 3 (Mart-Nisan 1995)

- Hakan Yavuz, "*İkicilik: Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)*, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, 1994
- Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992
- Kemal H. Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Eliezer Tauber, "Syrian and Iraqi Nationalist Attitudes to the Kemalist and Bolshevik Movements", *Middle Eastern Studies*, Vol.: 30, No.:4 (1994)
- Orahan Koloğlu, *Bir Çağdaşlaşma Örneği Olarak Cumhuriyetin İlk Onbeş Yılı (1923-1938)*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1999
- Bilal N. Şimşir, *Doğunun Kahramanı Atatürk*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999
- Qassam KH. Al- Jumaily, *Irak ve Kemalizm Hareketi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999
- François Georgeon, "Kemalizm ve İslam Dünyası(1919-1938): Bazı İşaret Taşları", *Kemalizm ve İslam Dünyası* (ed. İskender Gökalp- François Georgeon), İstanbul: Arba, 1990
- Şükrü Gürel, **Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri**, Ankara, 1993
- H. Carrère d'Encausse, "La décomposition de l'Empire Soviétique", *Pouvoirs*, No.57, 1991
- H.Carrère d'Encausse, *La Gloire des Nations*, Paris:Fayard, 1991, ss. 62-65; ayrıca D. Hiro, *Between Marx and Muhammad*, London, 1994
- Ümit Özdağ, "SSCB'den Rusya Federasyonu'na (1985-1993)", *Avrasya Dosyası*, Cilt 3 (4), 1996
- G. Philip Roeder, "Varieties of Post-Soviet Authoritarian Regimes" *Post-Soviet Affairs*, Vol. 10 (1), 1994
- Ali Sönmez, *Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri Ülke Profilleri ve Türkiye ile Ekonomik İlişkiler*, Devlet Planlama Teşkilatı Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü, Şubat 1996, Ankara,
- Almas Chukin, "Free Krygyzstan: Problems and Solutions", *Current History*, Vol. 93 (582), April 1994
- A. Hyman, *Political Change in Post Soviet Central Asia*, London, 1994
- Graham Fuller, "Central Asia: The Quest for Identity", *Current History*, Vol. 93 (582), April 1994
- Veysel Atasoy, "Yurt dışı Petrol ve Doğalgaz Projeleri", *Yeni Türkiye*, (Türk Dış Politikası özel sayısı), Sayı 3, Mart-Nisan 1995
- Mesut Gökırmak, "*Yeni Dünya Düzeni Kavramı ve Uluslararası Sistem*", **Değişen Dünya ve Türkiye**, İstanbul, 1996
- Bilal Şimşir, "*Yeni Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye 1991 Yılındaki Gelişmeler*", **Değişen Dünyada Türkiye ve Türk Dünyası Sempozyumu**, (Düzenleyen: Hacettepe Üniversitesi), Ankara, 1993
- Ali Sönmez, **Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri Ülke Profilleri ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri**, Ankara, 1996, **Milli Eğitim Bakanlığı ve Türk Dünyası**, Ankara, 1993.
- İhsan Gürkan, "*Jeopolitik ve Stratejik Yönleriyle Balkanlar ve Türkiye*", **Balkanlar**, İstanbul, 1993